

דרכו של יוסף בפתרון שלושת צמדי החלומות

א. צמדי חלומות

בחיוו של יוסף שזורים סיפורים של שלושה צמדי חלומות: בפעם הראשונה (ל"ז, ה-י),¹ יוסף עצמו חלם צמד חלומות – חלום האלומות, וחלום השמש, הירח והכוכבים. בפעם השנייה הציע יוסף לפתור את צמד החלומות של שר המשקים ושר האופים (פרק מ'), ולאחר מכן מתבקש יוסף לפתור את חלומו הכפול של פרעה (פרק מ"א). ניתן לראות התפתחות בין הצמדים בכמה כיוונים:

1. צמד החלומות הראשון אירע בזמנים שונים. יוסף חלם את חלום האלומות, סיפר אותו לאחיו, ולאחר מכן חלם את חלום השמש, הירח והכוכבים. צמד החלומות השני אירע באותו לילה, אך לשני אנשים שונים; ואילו את צמד החלומות השלישי חלם אותו אדם באותו לילה.
2. גם מעמדו של יוסף כפותר מתפתח בין החלומות: בצמד הראשון יוסף כלל לא פותר את החלומות, אלא רק מספר אותם לאחיו (את החלום השני – גם לאביו). את הצמד השני יוסף פותר, אולם רק לאחר שהוא משכנע את שר המשקים ושר האופים לספר לו את החלום. בצמד השלישי, יוסף כבר מובא כפותר חלומות מוסמך – "ואני שמעתי עליך לאמר תשמע חלום לפתור אתו" (מ"א, טו).
3. קיימת גם התפתחות בדרגת הקושי להבין את החלום. צמד החלומות הראשון של יוסף מובן לכאורה לחלוטין, ואין כמעט צורך להסביר את משמעותו. כשיוסף מספר לאחיו על החלום הראשון, מבלי להוסיף מילה, תגובתם הברורה הייתה – "המלך תמלך עלינו אם משול תמשל בנו ויוספו עוד שנא אתו על חלמתיו ועל דבריו" (ל"ז, ח); ולאחר שסיפר את החלום השני לאביו גער בו יעקב – "הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה?" (שם, י).² צמד החלומות השני מותיר את שני חולמיו בצער בשל אייכולתם לפתור אותו: "ויבא אליהם יוסף בבקר וירא אתם והנם זעפים. וישאל... מדוע פניכם רעים היום. ויאמרו אליו חלום חלמנו ופתר אין אתו" (מ', ו-ח). ואילו אצל פרעה גם

1. ציון מקור מקראי סתמי במאמר זה מתייחס לספר בראשית.
2. אמנם, בהמשך נעמוד על כך שפתרונו של חלום זה מורכב הרבה יותר; ברם, בשלב זה התייחסותנו היא להבנת החלום הפשוטה, על פי החולם ושומעי החלום.

אלו שאמורים לפתור את החלום אינם מצליחים – "וישלח ויקרא את כל חרטמי מצרים ואת כל חכמיה ויספר פרעה להם את חלמו ואין פותר אותם לפרעה" (מ"א, ח). יש לשים לב, שבעוד שאצל שר המשקים ושר האופים הביטוי "ופתר אין אתו" משמעו, כנראה – אין לנו למי לפנות, הרי שאצל פרעה משמעות הביטוי "ואין פותר אותם לפרעה" היא – יש מי שאפשר לפנות אליו, אך הוא אינו מצליח.

מכאן נראה, ששלושת צמדי החלומות מהווים חלק ממבנה אחד.³ להלן נראה, שכל החלומות אכן קשורים אלו באלו, ומהווים חלק ממארג שאפשר בסופו של דבר ליוסף להצליח לפתור את כל החלומות ולעמוד על המשמעות המלאה שלהם.

ב. חלומות יוסף

כאמור, צמד החלומות הראשון פשוט לכאורה להבנה, ויוסף לא נדרש כלל לבאר. השאלה המתבקשת אפוא היא, מדוע היה צורך בשני חלומות, ומה מוסיף החלום השני על הראשון. במבט ראשון נראה, שההבדל המרכזי בין החלומות הוא, שבעוד שבחלום הראשון יוסף חולם רק על אחיו – "והנה אנחנו מאלמים אלמים בתוך השדה והנה קמה אלמתי וגם נצבה והנה תסבינה אלמתיכם ותשתחווין לאלמתי" (ל"ז, ז), הרי שבחלום השני מצטרפים גם גורמים נוספים – "הנה חלמתי חלום עוד והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחווים לי" (ל"ז, ט). סביר להניח, שיוסף הבין שאחד משני הגורמים החדשים – השמש או הירח – מייצג את אביו, שכן את החלום הראשון הוא מספר רק לאחיו ("ויגד לאחיו"), בעוד שאת השני – "ויספר אל אביו ואל אחיו". אולם, מה משמעות הגורם השני?

נראה, שיעקב מפרש אותו כלפי רחל – "הבוא נבוא אני ואמך ואחיק להשתחות לך ארצה". ברם, פירוש זה מעורר קושי, כפי שמציין רש"י עצמו בהסבר דברי יעקב – "והלא אמך כבר מתה";⁴ וברור שחלום זה אינו יכול להתגשם.⁵ רש"י עצמו מביא שתי תשובות לתמיהתו של יעקב – או שהכוונה לבלהה, או שאין חלום בלא דברים בטלים (על פי ברכות נה ע"א). רמב"ן דוחה את האפשרות שמדובר בבלהה, ולמסקנה טוען – "והירח רמז לבני ביתו וכל נשיו שבהן היו תולדותיו, וירמוז כי כל תולדותיו ישתחוו לו, והם כל שבעים נפש יוצאי ירכו, כי כולם השתחוו בבואם אליו". מכל מקום, מסתבר שלמרות הקושי שהעלה יעקב, הרי שגם יעקב עצמו

3. על קשרים נוספים בין צמדי החלומות עיין: י' זקוביץ, 'אביעה חידות מני קדם' – חידות וחלומות חידה בסיפורת המקראית, תל אביב תשס"ו, עמ' 31-33.
4. דורשי רשומות מצאו רמז נאה לעניין בפסוק – "מה החלום הזה אשר חלמת הבוא נבוא" – האותיות המודגשות יוצרות רצף – 'רחל מתה'.
5. יצוין, שעל דרך הפשט נראה שתמיהתו של יעקב לא נסבה דווקא על עניין זה, אלא על עצם הרעיון שכל משפחתו של יוסף תבוא להשתחות לו.

דרכו של יוסף בפתרון שלושת צמדי החלומות

הבין שיייתכן שיש לחלום פתרון אחר, ועל כן – "ואביו שמר את הדבר" (ל"ז, יא). על משמעות הדבר נעמוד בהמשך.

ג. חלומות שר המשקים ושר האופים

כאמור, שר המשקים ושר האופים זעפו, כשלא יכלו לפתור לעצמם את חלומם. ברם, לכאורה יש מקום לתמוה: מה החידוש הגדול בפתרונו של יוסף? וכי לא יכול היה שר המשקים להבין, שמשמעות "וכוס פרעה בידי ואקח את הענבים ואשחט אתם אל כוס פרעה ואתן את הכוס על כף פרעה" (מ', יא) היא, כפי שפתר לו לבסוף יוסף – "ישא פרעה את ראשך והשיבך על כנך ונתת כוס פרעה בידו כמשפט הראשון אשר היית משקהו"? (שם, יג), הרי החלום מתאר בדיוק את מה שאמור לקרות, ללא משלים ומטפורות! וכך גם אירע במציאות: "וישב את שר המשקים על משקהו ויתן הכוס על כף פרעה" (שם, כא).

נראה, שהנעלם הגדול בחלומו של שר המשקים היה תחילתו של החלום: "...והנה גפן לפני. ובגפן שלשה שריגים והיא כפֹרחת עלתה נצה הבשילו אשכלתיה ענבים" (שם, ט-י). עצם מציאותה של הגפן בחלום של שר המשקים איננה מפתיעה, כמובן. אולם מה משמעות שלושת השריגים? ואכן, נקודה זו עומדת בפתיחת דבריו של יוסף: "ויאמר לו יוסף זה פֹתְרֵנו שלשת השריגים שלשת ימים הם" (שם, יב). מניין ידע זאת יוסף? היות שעד כאן החלומות ניתנו לפתרון הגיוני, סביר להניח שגם כאן ניתן לפתור את החלום בדרך הגיונית. נראה, שיוסף ידע היטב, שבעוד שלושה ימים עתיד פרעה לחגוג את יום הולדתו ולעשות משתה לכל עבדיו, כפי שנאמר בהמשך – "ויהי ביום השלישי יום הִלְדַת את פרעה ויעש משתה לכל עבדיו" (שם, כ).⁶ בחכמתו, קישר יוסף בין שתי הנקודות – שלושת השריגים ושלושת הימים עד לאירוע ייחודי זה.

כעת ניתן להבין גם את התנהגותו של שר האופים. לכול ברור, שהחלום – "ובסל העליון מכל מאכל פרעה מעשה אפה והעוף אכל אתם מן הסל מעל ראשי" (שם, יז), אינו מבשר טובות. קיימים הבדלים בולטים בין חלומותיהם של שר המשקים ושר האופים.⁷ ראשית, תמונת הפריחה בחלומו של שר המשקים – "והיא כפֹרחת עלתה נצה הבשילו אשכלתיה ענבים" (שם, י), נעדרת מחלומו של שר האופים. שר המשקים פעיל בחלומו, בעוד ששר האופים סביל. יתרה מזאת, בחלום של שר המשקים המשימה מושלמת, והוא נותן את הכוס לפרעה, בעוד שבחלומו של שר האופים ישנו כישלון נוסף, שהעוף אוכל את מאכל פרעה. אך גם כאן נותר דבר

6. על נקודה זו עמד מ' שפיגלמן, 'על חלומות ופתרונם', בשיעורו בבית המדרש הווירטואלי של ישיבת הר עציון בתשס"ג (<http://www.etzion.org.il/vbm/archive/8parsha/10miketz.rtf>).

7. עיין על כך בהרחבה אצל זקוביץ (לעיל, הערה 3), עמ' 42. עוד על ההבדל שבין החלומות עיין: א' צורף, יוסף משנה למלך במצרים, ירושלים תש"ם, עמ' 64-66.

אחד תמוה – מה משמעותם הסמלית של אותם "שלשה סלי ח'רי על ראשי"? (שם, טז). ושוב קובע יוסף ללא היסוס: "ויען יוסף ויאמר זה פת'רנו שלשת הסלים שלשת ימים הם" (שם, יח).

רווח גדול צמח ליוסף מפרשה זו. מכאן למד יוסף, שמציאות של מספר איברים בחלום, משמען – יחידות זמן. ידיעה זו הופכת להיות כעת משמעותית ביותר.

ד. משמעותם האמתית של חלומותיו של יוסף

ראשית, כעת מתבררת ליוסף משמעות החלום השני שחלם לאָחיו. אם עד עתה חשב יוסף שאחד עשר הכוכבים מייצגים את אחיו, הרי שכעת מתברר שמספרים בחלום מבטאים יחידות זמן. והנה, מתברר כי בדיוק אחת עשרה שנים עברו בין שני החלומות: את החלומות הראשונים חלם יוסף בהיותו "בן שבע עשרה שנה" (ל"ז, ב), ואילו את שני החלומות האחרונים – של פרעה – הוא פתר בהיותו "בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה מלך מצרים" (מ"א, מו), וזאת לאחר שחלפו "שנתים ימים" (מ"א, א) מפרשת שר המשקים ושר האופים. נמצאנו למדים, שבפרשת שר המשקים ושר האופים היה יוסף בן עשרים ושמונה, אחת עשרה שנים לאחר חלומותיו⁸:

כעת ניתן להבין, שגם ל'שמש' ו'ירח', שנזכרו באותו חלום, יש משמעות אחרת לחלוטין. במקום אחר בתורה, שבו מצאנו יחד את השמש, הירח והכוכבים, נאמר: "ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחוית להם ועבדתם אשר חלק ה' אלהיך אתם לכל העמים תחת כל השמים" (דברים ד', יט). השמש, הירח והכוכבים מייצגים אפוא את אלוהי כל העמים אשר תחת השמים, ומכאן שהם מייצגים גם את עמים אלו כשלעצמם. השתחוויתם של השמש, הירח והכוכבים מסמלת, אם כן, את השתחוויתם של האנושות כולה, ולא רק של האחים, בפני יוסף⁹.

באופן מיוחד יש לדבר זה משמעות, על סמך ידיעותינו ממקורות חיצוניים על פולחן עבודת השמש במצרים, ועל ההתייחסות לפרעה כ'שמש' (במכתבי תל עמרנא, מן המאה ה-14 לפנה"ס)¹⁰. עבודתו של האל 'רע', אל השמש, הייתה הפולחן המרכזי במצרים. מלכים רבים נקראו בשמו (כגון רעמסס ופרעה חפרע – ירמיהו מ"ד, ל), ויש הסוברים שזוהי משמעות עצם השם פרעה – פ-רע-ה (= השמש)¹¹. גם העיר 'און' (עירו של פוטיפרע, חותנו של יוסף) הייתה מרכז פולחן

8. על נקודה זו עיין: מ' שפיגלמן (לעיל, הערה 6); 'ו' וד' ה'ר, "ויחלם עוד חלום אחר" – חלומו השני של יוסף, מגדים לט, תשס"ד, עמ' 41-45; 'י' זקוביץ (לעיל, הערה 3), עמ' 38.
9. זקוביץ (לעיל, הערה 3), עמ' 39-40, ראה בשמש ובירח סמליות בהקשרים נוספים, כגון עצירת השמש והירח על ידי יהושע בן נון, שהיה מצאצאיו של יוסף.
10. עיין: נ"מ סרנה, ערך 'שמש', אנציקלופדיה מקראית ח, ירושלים תשמ"ב, טור 186.
11. אם כי יש מפרשים אחרת. עיין: ש' אחיטוב, ערך 'פרעה', אנציקלופדיה מקראית ו, ירושלים

דרכו של יוסף בפתרון שלושת צמדי החלומות

עבודת השמש, ושמה היווני הוא 'הליופוליס', עיר השמש (וראה גם ישעיהו י"ט, יח וירמיהו מ"ג, יג). ומכאן, שהתגשמותו של החלום הייתה, בשלטונו של יוסף על כל ארץ מצרים, ולמעשה על העולם כולו.

בנוסף, השמש, הירח והכוכבים נזכרים כמובן גם בבריאת העולם, ושם נאמר: "ויעש אלהים את שני המארות הגדלים את המאור הגדל לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים" (א', טז). השמש והירח מסמלים, אפוא, לא רק שלטון על אומות העולם ואלוהיהם, אלא גם על מרחבי הזמן של היום והלילה. יש מקום אפוא להניח, שהחלומות, בצירוף דברי יעקב, הביאו את יוסף להנחה, שהוא עתיד להגיע לעמדת שררה הרבה יותר גבוהה מכפי שחשב בתחילה, ושדברים אלו עשויים להתרחש כעת, בתום אחת עשרה שנים. לכן, מצרף יוסף לפתרונו לשר המשקים את הבקשה – "כי אם זכרתי אתך כאשר ייטב לך ועשית נא עמדי חסד והזכרתי אל פרעה והוצאתני מן הבית הזה" (מ', יד), מתוך הנחה שהחלומות קשורים אלו באלו, והתגשמות צמד החלומות הראשון תתאפשר בהתגשמות צמד החלומות השני.

אולם, כידוע, חלומותיו של יוסף לא התגשמו מיד, אלא נדחו בשנתיים. בשנתיים אלו למד יוסף דבר נוסף: השמש והירח בחלום לא ביטאו רק משמעות רעיונית, אלא גם אותם יש למנות בין האיברים בחלום, ושלושה עשר האיברים בחלום מייצגים שלוש עשרה שנים. אכן, קיים הבדל בין אחת עשרה השנים הראשונות לבין השתיים האחרונות, שבהן הגאולה כבר הונחה לפתחו, אולם עדיין יש לצרף את כל האיברים לחשבון אחד. להלן יבואר מדוע באמת היה צורך בשנתיים אלו.¹²

ה. חלומות פרעה

כעת ניתן לעבור לחלומות פרעה. התורה מספרת את אשר אירע לאחר שהקיץ פרעה מחלומותיו: "ויהי בבקר ותפַּעם רוחו וישלח ויקרא את כל חרטמי מצרים ואת כל חכמיה ויספר פרעה להם את חלמו ואין פותר אותם לפרעה" (מ"א, ח). גם כאן יש לתמוה: וכי באמת חלומותיו של פרעה קשים כל כך לפתרון? האם כל כך קשה

תשמ"א, טור 619.

12. ייתכן, שאת הרעיון שמספרים בחלום מבטאים תקופות זמן ניתן היה ללמוד מחלום קדום יותר – פרשת ברית בין הבתרים. בפרשה זו, שנאמרה במחזה, מצטווה אברהם – "קחה לי עגלה משלשת ועז משלשת ואיל משלש ותד וגוזל" (ט"ו, ט). מה טיבה של חזרה משולשת זו? בפתרון המחזה אומר הקב"ה לאברהם: "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה... ודור רביעי ישובו הנה כי לא שלם עון האמרי עד הנה" (שם, יג-טז). החזרה הכפולה על המספר ארבע מבטאת את הרעיון, שדור רביעי אכן ישוב, אך שלושה דורות – המיוצגים על ידי בתרי החיות – יגלו, ואם כן, גם כאן מדובר על תקופות (עיין זקוביץ [לעיל, הערה 3], עמ' 70).

להבין כי פרות יפות מראה ובריאות בשר מסמלות שָׁבַע, ופרות רעות מראה ודקות בשר מסמלות רעב? האם אין זה מובן ששיבולים בריאות וטובות מסמלות שפע תבואה, בעוד ששיבולים דקות ושדופות קדים מסמלות מחסור?¹³

דומה, שמה שהטעה את חרטומי מצרים וחכמיה, כמו גם את שר המשקים ושר האופים בעבר, היה – המספר. אלו ואלו הניחו, שמספר מסמל אובייקטים, ולא יחידות זמן. חז"ל ביטאו זו בצורה ברורה: "פותרים היו אותו, אלא שלא היה קולן נכנס באזניו: שבע הפרות הטובות – שבע בנות את מוליד; שבע הרעות – שבע בנות את קובר; שבע השיבולים הטובות – שבע אפרכיות את מכבש; שבע הרעות – שבע אפרכיות מורדות בך".¹⁴

אולם, יוסף כבר למד שמספרים בחלום מבטאים יחידות זמן, וכיוון שמושגי שבע ורעב אינם מתאימים ליחידות של ימים, כמו בסיפור שר המשקים ושר האופים, הרי שהמסקנה הברורה היא: "שבע פרות הטובות שבע שנים הנה ושבע השָׁבִילִים הטובות שבע שנים הנה חלום אחד הוא. ושבע הפרות הרקות והרעות העלת אחריהן שבע שנים הנה ושבע השָׁבִילִים הרקות שדפות הקדים יהיו שבע שני רעב" (מ"א, כו-כז). יש לשים לב, שיוסף מקדיש את כל ראשית תשובתו אך ורק לעניין השנים, ורק בסוף המשפט הוא מזכיר, כביכול בדרך אגב, שמדובר ב"שבע שני רעב". כך יישם יוסף את אשר למד מצמד החלומות השני.

כעת, נותרה ליוסף עוד נקודה אחת בחלומות פרעה שאֵתה עליו להתמודד. מה משמעות הכפילות של החלום? לכאורה, יוסף עונה על כך במפורש: "ועל השָׁנוֹת החלום אל פרעה פעמים כי נכון הדבר מעם האלהים וממהר האלהים לעשותו" (מ"א, לב). ברם, פרעה לא חלם אותו החלום עצמו פעמיים, ומצמד החלומות הראשון יכול היה יוסף ללמוד, לפחות כעת, שגם אם שני חלומות נראים במבט ראשון דומים, ייתכן שיש הבדל ביניהם, והבדל זה הוא בעל משמעות. ואכן, אף על פי ששני חלומותיו של פרעה נראים במבט ראשון זהים לחלוטין, פרט להבדלים הטכניים שבין פרות לשיבולים, הרי שכשמספר פרעה ליוסף את החלומות, כבר ניכר הבדל של ממש ביניהם: לגבי חלום הפרות מציין פרעה, שבליעת הפרות הדלות והרעות את הפרות הבריאות לא הועילה לפרות הדלות ולא כלום: "ותבאנה אל קרְבָּנָה ולא נודע כי באו אל קרְבָּנָה ומראיהן רע כאשר בתחלה ואיקץ" (מ"א, כא), ואילו לגבי חלום השיבולים פרעה אינו מזכיר זאת כלל, ומסתפק בציון: "ותבלען השָׁבִילִים הדקות את שבע השָׁבִילִים הטובות" (שם, כד).

האם מדובר בהסתכלותו הסובייקטיבית של פרעה, או שהדברים משקפים את חלומותיו באופן אובייקטיבי? בתיאור של התורה את החלומות, ניתן אולי למצוא

13. פתרון מעניין לשאלה זו העלה מורי מ' סבתו, 'אשר האלהים עשה הראה את פרעה', דף קשר לתלמידי ישיבת הר עציון 314 (= עלון שבות בוגרים ה, אלון שבות תשנ"ה, עמ' 41-44).

14. בראשית רבה פרשה פט ח, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1093.

דרכו של יוסף בפתרון שלושת צמדי החלומות

מקור להבדל שציין פרעה: בחלום הפרות מוזכר תחילה התיאור "רעות מראה ודקות בשר" (שם, ג) בעלייתן מן היאור, וכך נשאר תיאורן גם בזמן בליעתן את הפרות הבריאות: "ותאכלנה הפרות רעות המראה ודקת הבשר את שבע הפרות יפת המראה והבריאת" (שם, ד). בחלום השיבולים, לעומת זאת, מובא התיאור "דקות ושיבולות קדים" (שם, ו), אולם בתיאור הבליעה ההיבט השלילי התקצר: "ותבלענה השיבולים הדקות את שבע השיבולות והמלאות". מכל מקום, מה משמעותו של הבדל זה?

נראה אפוא, ששני החלומות מייצגים שני תסריטים שונים¹⁵: חלום הפרות מתאר סיטואציה שבה הבליעה לא הועילה לפרות הרעות, וכשמציג יוסף את פתרון החלום, זהו התסריט הראשון שהוא מתאר: "הנה שבע שנים באות שבע גדול בכל ארץ מצרים. וקמו שבע שני רעב אחריהן ונשכח כל השבע בארץ מצרים וכלה הרעב את הארץ. ולא יִדַע השבע בארץ מפני הרעב ההוא אחרי כן כי כבד הוא מאד" (שם, כט-לא). על נקודה זו – בואן של שבע שנות שובע ולאחריהן שבע שנות רעב – אומר מיד יוסף: "ועל השנות החלום אל פרעה פעמים כי נכון הדבר מעם האלהים וממהר האלהים לעשותו" (שם, לב). אולם, מיד לאחר מכן מציג יוסף תסריט אחר, המתאים יותר לחלום השיבולים: "יעשה פרעה ויפקד פקדים על הארץ וחמש את ארץ מצרים בשבע שני השבע. ויקבצו את כל אכל השנים הטובות הבאת האלה ויצברו בר תחת יד פרעה אכל בערים ושמרו. והיה האכל לפקדון לארץ לשבע שני הרעב אשר תהיין בארץ מצרים ולא תכרת הארץ ברעב" (שם, לד-לו).

שני חלומותיו של יוסף מייצגים, אם כן, שתי אפשרויות, שגורלן אינו קבוע מראש, אלא נתון לבחירתו: אפשרות אחת היא מודל חלום הפרות, שמשמעותו המעשית היא "ולא יִדַע השבע בארץ מפני הרעב". חלום זה מייצג את מה שיקרה לרוב רובו של העולם. ואילו האפשרות השנייה היא מודל חלום השיבולים, שבו שנות הרעב יבלעו את האוכל שנאגר בשנות השבע – "ולא תכרת הארץ ברעב". הבחירה נתונה כעת בידי פרעה.¹⁶ עניין זה מפורש כבר בדברי רמב"ן, בהבדל אחד:

על דעתי הוא סימן שיאכלו שני הרעב את שנות השבע, ומזה למד יוסף לאמר לפרעה ויקבצו את כל אוכל השנים הטובות, והיה האוכל לפקדון לארץ לשבע שני הרעב, כי ראה שהפרות והשבילים הטובות תבואנה אל קרב הרעות. ואיננה עצה, כי הליועץ למלך נתנהו, רק בפתרון החלום אמר כן (מ"א, ד).

15. כפי שציין שפיגלמן (לעיל, הערה 6).

16. לכיוון שונה בהבנת פתרון חלומותיו של יוסף עיין: ב' ברמן, "ואין פותר אותם לפרעה" – חלום ומדיניות בפרשת מקץ', מגדים יח-יט, תשנ"ג, עמ' 13-31 (= ב' ברמן, עזה כמות אהבה, ירושלים תשנ"ז, עמ' 95-120).

בניגוד לדבריו, טענתנו היא שפתרון זה של הבליעה מתאים רק לחלום השיבולים, ולא לחלום הפרות. אולם מכל מקום החלומות אכן סיפקו לא רק את תיאור הצרה, אלא גם את תיאור ההיחלצות ממנה.

ועדיין נותרה נקודה אחת בדברי יוסף, שאינה קשורה לכאורה לפתרון החלום: "ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם וישיתהו על ארץ מצרים" (מ"א, לג). היכן נרמזה נקודה זו בחלום פרעה? נראה, שהמקור לנקודה זו הוא בחלום אחר – חלום השמש, הירח והכוכבים. כאמור, יוסף למד מחלומותיו שצפוי לו מעמד שלטוני רם ונישא. לאחר שהתקווה שהחלום יתגשם בעזרת שר המשקים נכזבה, מבין כעת יוסף את הפונטציאל העצום העומד לפניו. מסתבר שיוסף הבין, שחלומותיו של פרעה מכילים בתוכם גם את האפשרות להגשים את חלומותיו שלו. דברים אלו הוסיף יוסף לא כפתרון חלומו הספציפי של פרעה, אלא כפתרון המהלך הכולל של שלושת צמדי החלומות, המכוונים כולם ליעד אחד – עלייתו של יוסף לגדולה.

ו. ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו

כעת נוכל לחזור לשאלה שהותרנו לעיל פתוחה: מה גרם לעיכוב השנתיים של יוסף? מדוע לא התחיל שלטונו על העולם לאחר אחת עשרה שנים? המפרשים נחלקו בעניין זה: רש"י (מ', כג) כתב, ששר המשקים שכח את יוסף – "מפני שתלה בו יוסף בטחונו לזכרו, הוזקק להיות אסור עוד שתי שנים, שנאמר 'אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים' (תהילים מ', ה), ולא בטח על מצרים הקרוים רהב (ישעיהו ל', ז)". ברם, פירוש זה קשה: וכי אין לו לאדם להשתדל לצאת ממצבו בדרכים טבעיות?¹⁷ על כן נראה, שאמנם שהות זו הייתה עונש, אולם על חטא אחר לחלוטין, הקשור לחלום עצמו ולהתייחסותו של יוסף אליו. לאחר שחלם יוסף את החלום השני, הוא סיפר אותו לאביו ולאחיו, וספג תגובות חריפות על כך. גם אם פרשנות החלום התבררה כמוטעית, מכל מקום בספרו אותו לאביו הוא פגע בכבוד אביו ובכבוד אמו, ועל כך נענש בעיכוב בהתגשמות חלומו. כך הפכו השמש והירח, שמשמעותם המקורית בחלומו של יוסף הייתה שלטון על העולם, לאיברים המבטאים גם זמן, והתגשמות החלום נדחתה בשנתיים.

ואולי יש לבאר בכיוון אחר, מקומי יותר לפרשה זו. ייתכן, שישנה בוטות וחוסר רגישות בדבריו של יוסף לשר האופים, כשתיאר באופן קר את הגורל המר המחכה לו. יתרה מזאת, יוסף פותח את שני הפתרונות בלשון דומה מאוד, כשרק מילה אחת יוצרת את הניגוד המוחלט שביניהם: "זה פתרנו שלשת השָׁרְגִים שלשת ימים הם. בעוד שלשת ימים ישא פרעה את ראשך והשיבך על כנך..." (מ', יב-יג); "זה פתרנו שלשת הסלים שלשת ימים הם. בעוד שלשת ימים ישא פרעה את ראשך מעליך..."

17. אמנם, על שאלה זו השיב בהרחבה: מ' ברויאר, פרקי בראשית, אלון שבות תשנ"ט, עמ' 651-656.

דרכו של יוסף בפתרון שלושת צמדי החלומות

(שם, יח-יט).¹⁸ האופן שבו נוצרת אצל שר האופים האשליה שגם גורלו שלו חיובי, מהווה חוסר רגישות, וייתכן שבשל כך נענש יוסף.

ז. כוחו של האדם

עד כאן ראינו, כי יוסף הצליח בחכמתו למצוא את הדרך לפתרון חלומות. ההנחה העומדת בבסיס הדברים היא, שיש ביכולתו השכלית של האדם לפתור חלום, בכוח האמונה ובכוח התבונה, גם ללא נבואה. נראה, שגישה זו מפורשת בפיו של יוסף עצמו. לאחר שסיפרו שר המשקים ושר האופים ליוסף "חלום חלמנו ופִתְרֵנו אִין אֶתְרֵנו" (מ', ח), השיב להם יוסף: "הלוא לאלהים פִתְרֵנוֹם סִפְרוֹ נָא לִי" (מ', ח). משפט זה נראה כסותר את עצמו – אם לאלוהים פתרונום, מדוע זה עליהם לספר את החלום ליוסף? המפרשים הציעו כיוונים שונים (ראה: ראב"ע; רס"ג; חזקוני), אולם רד"ק כתב: "הלא לאלהים פתרונום – כמו שהחלומות שלו, והוא יחלים בני אדם ויראה להם העתידות, כן שלו הפתרונום, שישכיל בני אדם להבין דברי החלומות ופתרונום, שאם לא ימצא פותר חלומות יהיו החלומות לבטלה". הווי אומר, היכולת לפתור חלומות נובעת מן החכמה שחולק ה' ליראיו. אין משמעות לחלום אם אין לאדם דרך להבין אותו. האדם נקרא להפעיל את כל כוחותיו, ובסייעתא דשמיא יזכה לכוון למשמעות הנכונה של החלום. רק מתוך גישה זו יכול היה יוסף לפתור את חלומותיו ולפעול להתגשמותם.

דומה, שאף פרעה הגיע לתובנה זו. לאחר ששמע את פתרונו של יוסף, יכול היה פרעה לסכם את כל מסלול החלומות של יוסף במשפט קצר ותמציתי: "אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך" (מ"א, לט).

18. הביטוי "ישא פרעה את ראשך" משמש בפסוקים אלו בשתי משמעויות שונות: הראשונה, במשמעות של הבאתו של השר בחשבון שאר העבדים העומדים לשרת לפני המלך, והשנייה במשמעות של הסרת ראשו מעליו (עיין רשב"ם; וכן ד' ילין, כתבי דוד ילין ו, חקרי מקרא, ירושלים תשמ"ג, עמ' 282). עוד על ההקבלה בלשונו של יוסף בדבריו לשני השרים עיין: D. Marcus, "Lifting Up the Head": On the Trail of a Word Play in Genesis 40', *Prooftexts* 10, 1990, pp. 17-27.